

Väärtuskasvatus ja kool.

Dr. Pille Valk

Tartu ja Helsingi Ülikooli dotsent

Kiiresti muutuv maailmas ei ole võimalik õpilastele kaasa anda valmis käitumisretsepte. Varasemad põlvkonnad ei ole pidanud tegema nii suurt hulka valikuid ja otsustusi, nagu kiirelt muutuv ja järjest mitmekesisem elu tänastelt noortelt nõuab. Seega omandab noore inimese kõlbelise arengu suunamine ja toetamine, tema ettevalmistamine vastutustundlike küpsete valikute tegemiseks erilise tähtsuse. Üldinimlike püsiväärtuste teadvustamine on inimväärse ühiskonna arengu alustala.

Maailmas ringi vaadates

Väärtuskasvatuse roll on viimastel aastakümnetel paljude riikide koolipraktikas tõusnud järjest olulisemale kohale.

Põhjamaabrite **soomlaste** juures, kuhu mitmete meiegi kooliinimeste igatsevad-imetlevad pilgud suunatud on, algas aktiivne diskussioon väärtuste üle hariduses ja väärtuskasvatuse selgema esiletoomise vajaduse üle 1990tel aastatel. Seal alates rõhutab ka riiklik õppekava väärtuskasvatust ja eetika küsimuste arutamist kõigis õppeainetes. Lisaks läbivalt teemale on väärtuskasvatus selgemalt esil ka omaette valdkonnana, millele on eraldatud märkimisväärne tunniressurs. Läbi kooliaja õpivad kõik õpilased usuõpetust (või alternatiivset õppeainet 'Maailmavaateõpetus', mis siiski haarab marginaalset osa õpilastest – ca 3%). Põhikoolis on sellele ainele eraldatud 11 x 35 tundi, gümnaasiumis on kohustuslikke kursusi 3, lisaks 2 võimalikku valikkursust. Lisaks on tunnijaotusplaanis terviseõpetus (põhikooli vanemas astmes 3 x 35 tundi, gümnaasiumis 1 kohustuslik ja 1 valikkursus), psühholoogia (1 kohustuslik ja 4 valikkursust gümnaasiumis), ühiskonnaõpetus (2 kohustuslikku ja 2 valikkursust gümnaasiumis) ja filosoofia (1 kohustuslik ja 1 valikkursus).

Kaugel **Jaapanis** on 1980test aastatest alates kõlbelisest kasvatuses saanud kogu koolis toimuva kompass. Seda on iseloomustatud kui pööret akadeemiliste teadmiste keskselt koolilt väärtustekesksele koolile. Taustaks eelkõige tõdemus, et kiirelt arenevas maailmas muutuvad ja paraku ka vananevad teadmised väga kiiresti.

Niisugune seisukoht ei alaväärista teadmiste osa õppimises, vaid juhib tähelepanu sellele, et lisaks teadmiste pagasi kaasaandmisele peab kool silmas pidama ka seda, millist isiksust kasvatatakse. Viimane, 2002.a. kehtima hakanud õppekava on väga tugevalt orienteeritud väärtuskasvatusele, mille kohta kasutatakse terminit kokoro, mis võiks eesti keelde olla tõlgitud kui 'südameharidus'. Lääne-Euroopa kontekstis on selle aine kõige adekvaatsemaks vasteks peetud religiooniõpetust, teatud elemendid sisalduvad ka ühiskonnaõpetuses. Ajaloolistel põhjustel on Kokoro'l õppekavas teistest kohustuslikest ainetest erinev staatus – selles aines pole ametlikult kinnitatud õpikuid (on vaid abimaterjalid), hindeid ei panda ja pole ka eksameid. Kõlbelise kasvatuse teostamist iseloomustab kompleksne lähenemine. Nii näiteks on algkoolis selleks eraldatud läbivalt üks nädalatund. Eraldi tundi peetakse tunnijaotuskava puhul väga oluliseks – see tagab tegevuse süsteemsuse ja regulaarsuse, annab reaalse aja, mis võimaldab klassis, koolis ja ühiskonnas toimuva üle arutleda. Lisaks eraldi tunnile on läbi kõlbelise kasvatuse seisukohast lähtudes läbi töötatud ka kõik teised koolis õpetatavad ained, misjuures pööratakse tähelepanu õpetamise viisidele, õpetajate hoiakutele ja nende suhtumisele õpilastesse. Oluline roll on kõlbelise kasvatuse aspektidel ka kõigi teiste ainete õpetamises. Kompleksse lähenemise juurde kuulub ka kogu klassi- ja koolivälise tegevuse – ringide, õpilasorganisatsioonide tegevuse, kooli ürituste, nagu festivalide, ekskursioonide, matkade, isegi spordipäevade läbimõtlemine ja seostamine väärtuskasvatusega. Tagasiside ja arutelu jaoks pakub aega vastav ainetund. Huvitav erijoon Jaapani õppekavas on ka nn integreeritud õpetus (cross-curriculum studies), millele alates kolmandast klassist on eraldatud 105-110 tundi aastas. Sellis õppe teemad on kooli otsustada, soovitatavalt peaksid need käsitlema kultuuridevahelisi suhteid, keskkonda, infotöötlust, terviseõpetust jne. Kõigi selliste projektide juurde kavandatakse ka kõlbelise kasvatuse dimensioon ja taas on kasu eraldi tunnist, mis kogetud läbi mõtestada aitab.

Ameerika Ühendriikides kerkis eetika ja kõlbeline kasvatus koolis arutelude keskmesse 1970te aastate lõpus. Lähtutakse arusaamast, et kuna õpetamine on väärtustest nii tugevasti laetud tegevus, ei saa kool väärtuskasvatusest ümber ega üle. Nn. 'Ameerika koolkonnale' iseloomuliku arusaamise järgi toimib väärtuskasvatus koolis eeskätt kaudselt, mitte-formaalse õppekava kaudu. See ei tähenda aga seda, nagu võiks selle dimensiooni kasvatuses jätta juhuse ja igapäevaelu hooleks. Vastupidi – soovides teatud suunalisi arenguid juhtida ja noorte väärtushinnangute

kujunemist mõjutada, tuleb kõik koolis toimuv väärtuskasvatuse valguses tõsiselt läbi analüüsida ja kavandada. Tähelepanu tuleb pöörata väga paljudele momentidele.

Esmalt koolikultuurile kõige laiemas mõttes - kuidas mõistetakse kooli missiooni, millised on need väärtused, mida kool tahab esil hoida ja kuidas need peaksid väljenduma igapäevases elus – õpilaste ja õpetajate suhetes, kooli üritustes ja elukorralduses? Millised on õpilaste väärtushoiakud, eeskujud? Milline on see ühiskondlik kontekst, milles kool toimib?

Niisugune lähenemine eeldab tõsist meeskonnatööd kooli väärtuskasvatuse maatriksi väljatöötamisel ja igapäevasel elluviimisel.

Erinevate riikide kogemusi vaadates võib kokkuvõtlikult öelda, et koolipraktikas on kombineeritud erinevaid väärtusõpetuse ja kõlbelise kasvatuse mudeleid. Lisaks erialdi õppeainele (nt religiooniõpetus, eetika, ühiskonnaõpetus, inimeseõpetus vms) on vastavad teemad läbi töötatud ka teiste koolis õpetatavate ainete lõikes. Oma roll väärtuskasvatuses on ka aineülestel õppeprojektidel ning kogu klassi- ja koolivälisel tegevusel. Väärtuskasvatuse olulisus kajastub ka sellele eraldatud ajas.

Tagasi koju

Kuigi hetkel on uue riikliku õppekava väljatöötamisel aeg maha võetud, on senitehtus mõndagi niisugust, mis eriti väärtuskasvatusega seoses laiemat tutvustamist väärrib. Uue õppekava töömaterjalides on lisatud läbivate teemade hulka ka 'Väärtused ja eetilised'. Selle kavandamisel ja läbitöötamisel lähtuti riikliku õppekava alustest ning riikliku õppekava poolt sätestatud kooli ülesannetest ja kooli õppe- ja kasvatustöö sihtidest. Eesti Vabariigi põhiseaduse, ÜRO Inimõiguste ülddeklaratsiooni, Lapse õiguste konventsiooni ja Euroopa Liidu alusdokumentide alusel saab sõnastada **eetilised printsiibid**, mis loovad kooli väärtuskasvatusele raamid. Need printsiibid oleksid:

- elu ja inimväärikuse austamine,
- südametunnistuse, usu- ja mõttevabadus,
- lugupidamine enda ja teiste rahvaste traditsioonide ja kultuuriväärtuste vastu,
- sallivus, võrdõiguslikkus ja demokraatia,
- õigusriigi põhimõtete järgimine,
- vägivallatus, solidaarsus,

- ausus ja õiglus, vastutustunne,
- looduskeskkonna säilitamine,
- perekonna väärtustamine.

Väärtuskasvatuse **eesmärkidena** nähakse õpilase kõlbelise arengu toetamist, valmistatakse teda ette pädevate valikute tegemiseks elus ja enese ning teiste toimimise hindamiseks.

Õpilasel aidatakse:

- õppida tundma väärtusi, kõlbelisi norme ja etiketti;
- kujundada väärtuste ja kõlbeliste normide süstemaatilise ja kriitilise analüüsimise oskusi;
- arendada isiklikke väärtushinnanguid ja kõlbelisi hoiakuid (voorusi);
- kujundada eneseväärikust ning lugupidamist teiste inimeste ja humanistlike väärtuste suhtes;
- kujundada oskusi kõlbeliste konfliktide lahendamiseks, vastutustundlike valikute tegemiseks ning oma käitumise kõlbeliseks refleksiooniks.

Väärtuskasvatuse põhimõtted

Väärtuskasvatus on kooli õppekasvatustöö väga kontekstispetsiifiline dimensioon. Seega on siin raske ette kirjutada kindlaid reegleid ja mudeleid, mis kõigis koolides soovitud tulemusteni jõudmisele kaasa aitaksid. Väärtuskasvatuse kavandamisel ja planeerimisel peab arvestama kohalike oludega, konkreetse kooli, õpilaste ja õpetajatega. Siiski on siinkohal võimalik nimetada keskseid põhimõtteid, mida väärtuskasvatases arvestama peaks.

1. Otsese ja kaudse õppimise ühendamise.

Võttes arvesse, et oluline osa väärtuskasvatusest toimub koolis mitte-formaalse õppekava kaudu (st mitte otseselt), kandub see üle kogu kooli õppekasvatustegevusele. Seega vajab läbiv teema väärtused ja kõlblus kompleksset lähenemist, hõlmates konkreetseid aineid (inimeseõpetus, ühiskonnaõpetus, kirjandus, jt; aga ka valikained, nagu näiteks religiooniõpetus, filosoofia, eetika), kooli- ja klassivälist tegevust ning kooli kui tervikut – kooli õhkkonda, meelsust ja vaimsust. Kõik need väärtushoiakud ja kõlbelised normid, mida oluliseks peetakse ja noorele koolist kaasa anda tahetakse, peavad peegelduma kooli igapäevases elus.

Siinkohal on põhjust mõelda ja analüüsida, milliseid väärtusi vahendab kooli keskkond tervikuna ja milline on koolis valitsev organisatsioonikultuur. Milliseid suhtumisi ja väärtushinnanguid kogeb koolis õpilane? Millised on suhted õpetajate vahel, õpetajate ja direktsiooni vahel? Millised on võimalused probleemide ja konfliktide lahendamiseks? Millised on võimalikud tugistruktuurid õpilastele ja õpetajatele, näiteks nõustamiseks ja supervisiooniks? Kuivõrd on reaalseid võimalusi kooli ja klassielu korraldamiseks osalusdemokraatia põhimõtete järgi? Teisisõnu – kõik need väärtused, mida me oluliseks peame ja noorele koolist kaasa tahame anda, peavad peegelduma kooli igapäevases elus.

Tulemuslik töö nõuab läbiva teema väärtused ja kõlblus kavandamist ja läbiviimist meeskonnatöona; kaasates ka lapsevanemaid. Läbiva teema rakendamiseks tuleb planeerida vajalik ajaressurss, mis võimaldab vastavate teemade käsitlemist ning koolis ja ühiskonnas toimuva üle arutlemist ja refleksiooni.

2. Järjepidevuse ja sidususe arvestamine.

Väärtuskasvatus on kumulatiivne protsess, mis peab olema järjepidev, pälvides pidevat eakohast tuge ja tähelepanu. Kampania korras läbi viidud 'hoogtöö päevakud' võivad küll leevendada mõnd 'tulekahju', aga sisulisest väärtuskasvatusest me sel juhul küll kõnelda ei saa. Järjepidevuse põhimõte viitab vajadusele arvestada väärtuskasvatuses arengusühholoogiliste eripäradega. Üks olulisemaid momente on siin see, et me arvestaksime sellega, et abstraktne mõtlemine muutub enamusele õpilastest jõukohaseks alles teismeeas. Järelikult tuleb selle tõsiasjaga arvestada õpisisu ja õppemeetodeid valides. Eakohasuse silmas pidamine tähendab arvestamist sellega, et eri vanuses on õpilaste jaoks aktuaalsed erinevad probleemid. Millised küsimused on päevakorral ühes või teises klassis – selle ülevaate saamine nõuab õpetajatelt oma õpilaste tundmist ja hoolikat kuulamist.

Sidususe põhimõte tähendab seda, et teatud tasandil peab valitsema koolis konsensus nende põhiväärtuste osas, mida edendada soovitakse. Neid väärtusi peaks hindama ja respektierima kõik koolis töötavad õpetajad. Esmapilgul võib niisugune konsensus leidmine tunduda utoopilisena, teisalt võib aga küsida ka nõnda, et kas väärtuskasvatusega tegelda sooviv kool saab sellist arutelu vältida?

Praktilistest meetoditest on sidusust taotledes soovitav kavandada aineteüleiseid ühisprojekte.

3. Väärtuskasvatuse kognitiivse, afektiivse ja käitumusliku dimensiooni tasakaalu silmaspidamine.

Väärtuskasvatuses peetakse silmas, et lisaks teadmistele väärtuste ja kõlbeliste normide kohta kuulub sellesse ka refleksioon ning arutelu erinevate väärtuste ja normide üle, mis toetab õpilaste isiklike väärtushinnangute kujunemist. Igapäevane koolielu peab kaasa aitama kõlbeliste käitumismustrite kinnistumiseks. Oluline roll on siin õpilaste ja õpetajate vahelistel suhetel, üldisel õhkkonnal, positiivsel tagasisidel ja õpetajate eeskujul. Väärtuskasvatuses tuleb vältida formaalset ja suuresõnalist demagoogilist indoktrineerimist. Probleemide käsitus peab olema avatud ja erinevaid argumenteeritud seisukohti aktsepteeriv. Väärtuskasvatuse raamid kujunevad eelloetletud printsiipide põhjal.

Rõhuasetused kooliastmeti

Nagu eespool öeldud, on väärtuskasvatus kumulatiivne protsess, mis peab olema järjepidev. Põhikooli osas võiks välja tuua järgmised põhimõtted.

I kooliastme

rõhuasetused on 'Mina ja meie' tasandil – oma Mina tundmaõppimisel, heade kommete omandamisel ja sellise klassikollektiivi kujundamisel, kus peetakse oluliseks õiglust, ausust, hoolivust, lubaduste pidamist ja demokraatlikku osalemist. Just esimestel kooliaastatel on määrav roll väärtushoiakute teadlikul kujundamisel.

Õpilase tasandil on sellel vanuseastmel olulisteks eneseväärikuse arendamine (seostub toimetulekukogemusega!), teiste vaatenurgast asjade nägema õppimine, empaatia arendamine, lugupidamine teiste suhtes, osalemine otsustuste tegemise protsessis (nt klassi reeglite koostamine), heatahtlikkus. Juhatust ja tuge vajab laps ka ebaõnnestumistega toimetulekuks. Oma kollektiivi kujunemise seisukohast on oluline üksteise tundmaõppimine, hoolivus, tunnustamine, tänama õppimine, kokkukuuluvustunde kujundamine.

Õppemeetoditest on esikohal narratiivse pedagoogika võtted, eriti erinevate jutustustega töötamine, arutelud ja õpetaja selgitused, mille käigus õpitakse ka oma kogemusi teadvustama, oma käitumist jälgima ja analüüsima. Tähelepanu tuleb pöörata õppimise kognitiivse ja afektiivse poole tasakaalule. Õppematerjal tuleb siduda õpilaste endi kogemuste ja küsimustega.

II kooliastme

rõhuasetus liigub 'Mina, meie ja teised' tasandile. Õpitakse tundma inimõigusi, ajaloo lisandumine õpetatavate ainete hulka loob võimaluse analüüsida erinevate väärtushinnangute, kultuurikontekstide, religioonide ja maailmavaadete mõju inimeste käitumisele ja ühiskonna elule. Selles kooliastmes tuleb päevakorda ka väärtuste ja kõlbeliste normide süstemaatilisem tundmaõppimine, milleks parimad eeldused loob muidugi eraldi õppeaine. Ainekäsitus on suunatud eetikanormide teadvustamisele ja lahtimõtestamisele ning sallivuse ja respekti kujunemisele erinevate inimeste suhtes.

Lisaks narratiividele on õppemeetoditest kesksel kohal aktiivõppe arsenal – arutelud, rühmatööd, uurimisprojektid, konfliktsete kaasuste arutelu, rollimängud, refleksioon. Õppematerjal peaks tutvustama õpilasele positiivseid eeskujusid. Igapäevane koolielu peaks pakkuma võimalusi omandatud teadmiste praktiliseks rakendamiseks.

III kooliastme

rõhuasetused toovad selgemalt esile väärtuste ja eetika ühiskondliku dimensiooni. Seda tasandit võiks nimetada 'Mina, meie ja maailm'. Märksõnadeks on demokraatliku ühiskonna toimimise mehhanismide tundmaõppimine, neis osalemiseks vajalike oskuste omandamine, kodanikuvastutuse mõistmine; omakultuuri väärtustamine, huvi ja eelarvamustevaba suhtumise kujundamine teistesse kultuuridesse. Tutvumine erinevate maailmavaadete ja religioonidega on suunatud sallivuse ja respekti kujunemise toetamisele. Samas areneb selle kaudu maailmavaatelistele küsimustele üle arutlemise oskus, võimaldades näha terviksüsteemi ja osiseid selle taustal kujundades orienteerumist maailmavaatelistes küsimustes.

Õppemeetodite valikul on oluliseks kriteeriumiks õpilaste endi aktiivne osalemine õppeprotsessis.

Kokkuvõtteks

Väärtuskasvatuse roll on viimastel aastakümnetel paljude riikide koolipraktikas tõusnud järjest olulisemale kohale. Üha selgemaks saab tõsiasi, et väärtusvaba haridust pole olemas. Tänapäevases Eestiski on koolile selles osas esitatavad ootused väga kõrged.

Olles tõdenud, kui mitmetahuline ja kõikehõlmav koolis toimuv väärtuskasvatus on, on selge, et tulemuslikuks tööks tuleb see valdkond tõsiselt meeskonnatööna läbi

mõelda. Väärtuskasvatuse rakendumine peab kajastuma nii kooli arengukavas kui ka kooli õppekavas.

Väärtuskasvatuseks tuleb planeerida vajalik tunniressurss, mis võimaldab vastavate teemade käsitlemist ning koolis ja ühiskonnas toimuva üle arutlemist ja refleksiooni. Soovitav on kavandada ka aineteüleseid ühisprojekte

Väärtuskasvatuse olulisuse rõhutamine sellele läbiva teema staatuse andmisega uue õppekava töömaterjalides on oluline samm sellesuunaliste arengute toetamiseks. Samas ei saa aga üksi dokument tagada kirjapandu teostumist. Elavaks saab see töö ikka läbi konkreetsete inimeste, lapsevanemate, õpilaste ja kõigi õpetajate koostöö.